

Kirkegårdskultur

(Foredrag ved F. f. K.s møde 21.-6.)

Biskop C. W. Noack

Det, jeg er blevet enig med mig selv om at sige om kirkegårde i aften, kunne enhver anden lige så godt have sagt. Det er et udpræget lægmandssynspunkt, jeg anlægger, og når jeg ikke vil skabe mig og stille mig i positur, kan det ikke blive andet. Hvad en biskop på embeds vegne har med kirkegårde at gøre, er så forsvindende lidt, så det ville blive suppe på en pøsepind, hvis jeg ville lave en tale over det. Jeg bekender derfor hellere ærligt, at jeg taler som lægmand, og de iagttagelser, som jeg har gjort, kunne lige så godt være gjort af en anden.

Mit første bekendtskab med kirkegården stammer fra min tidlige barndom. Det gør det vel sagtens for de fleste. Landsbybørn kan jo slet ikke undgå at få øje på kirkegården, der i landsbyen er en rigtig kirkegård med kirken som midtpunkt. De kan se kirkegården fra landsbygaden, og de kommer til at gå ind over kirkegården, hver gang de kommer i kirke med deres far og mor. Jeg er nu købstadbarn, og som sådan er man ikke ude for den samme nødvendighed af en vis fortrolighed med kirkegården, som landsbybarnet er. Købstaden har i vore dage og havde allerede i min barndom i almindelighed sin kirkegård (eller sine kirkegårde) i en udkant af byen og ikke omkring kirken. Der er undtagelser. I *Fredericia* f. eks. er der kirkegård omkring alle tre kirker; i *Sønderborg* er der planlagt en stor, ny kirke på den store, nye kirkegård; i *Vejle* er et oprindeligt kirkegårdskapel bleven indviet som kirke, og der kan naturligvis nævnes flere lignende eksempler; men som regel vil den gamle kirkegård omkring købstadkirken være forsvundet, så der kun er svage eller slet ingen spor tilbage af, at der engang har været begravelsesplads. Sådan var det i hvert fald i min barndoms by. Der var ingen kirkegård med grave omkring byens to store kirker; men de to sogne havde deres fælles kirkegård i en udkant af byen. Når man så havde sit hjem i den modsatte udkant, så havde man som barn ikke lejlighed til at blive hjemmehavende med kirkegården; men det havde nyhedens interesse, når man kom der en

sjældnen gang. Det skete for mit vedkommende, når far og mor tog os med, når de ville se til en forlængst afdød onkels grav. Jeg husker, at gravstedet, der ikke var mere end en enkelt gravplads, var omgivet af en mægtig høj hæk, og at selve graven var helt dækket af vedbend. En lille dreng kunne blive helt borte inde i dette lysthus. På vejen til dette vores gravsted passerede vi mange andre af lignende art. Nyere grave havde naturligvis lavere hække, for de var ikke groet op i fuld højde endnu, og der var helt nye grave med friske eller visne kranser på; men de ældre gravsteder havde denne høje hæk og som regel også vedbenden, hvis de ikke i stedet for hækken havde et smedejernsgitter med en låge i. Jo højere smedejernsgitteret var, og jo flere kruseduller der var på det, des fornemmere mentes graven at være. Så var der små gravsten og store gravsten, opretstående gravsten og liggende gravsten og skråtstillede gravplader i alle størrelser og med meget forskellige hældningsvinkler; der var nogle med guldbogstaver og nogle med sorte bogstaver; der var nogle med englehoveder og nogle med duer og nogle med kors og nogle med palmegrene. Der har vist også været blomstrende planter på nogle af gravene; men de havde svært ved at gøre sig gældende mellem alt det grønne. Enkelte større gravsteder havde små havegange med grus på og en havebænk; det så meget sødt ud i barneøjne.

Når jeg nu kommer på kirkegården i min barndoms by, kan jeg nok se, at der er en del forandret, og meget af det til det bedre. Hækkene om gravstederne er ikke så høje mere, og de fleste af støbejernsgitrene er efterhånden forsvundet; »støbejern forgår, men buksbom består«. Der er flere blomster, og gravmælerne er mere enkelt og smagfuldt udført. Det er ikke radikale forandringer, der har fundet sted; men der er lempet lidt her og lidt der, i det store og hele med et godt resultat. På samme måde har det vist udviklet sig på de fleste ældre købstadkirkegårde i de sidste 50 år. Og landsbykirkegårdene har fulgt trop. De allerfleste landsbykirkegårde er nu meget velholdte og med mere stil over sig end for en menneskealder siden. Det sidste tager jo sin tid, og det går ikke an at mase på

med det; det er jo noget af en smagssag, hvad der er kønt, og man skal være lidt varsom med at kritisere folks smag, ikke mindst, når pietetsfølelsen spiller med ind, som den jo i høj grad gør, når det er vore kæres hvilested på kirkegården, det drejer sig om. Derfor mener jeg, at selvom en kirkegårdsbestyrelse har det allerbedste i sinde, og sagkundskaben har kunstnerisk ret i sine omlægningsplaner med regler for beplantning og gravmælekunst, så må der alligevel fares med lempe med krav om ændringer, for der er menneskelige værdier af rent personlig art, som ikke må krænkes. Det gælder på dette som på mange andre områder, at »den, som tror, haster ikke«.

Det er noget andet med kravet om, at gravstederne skal holdes pænt i orden. Det er kun et rimeligt krav, og det er ikke værre, end at et forsømt gravsted med lidt god vilje og lidt bekostning kan bringes i orden fra i dag til i morgen. Jeg har hørt om en skrap præst et sted i *Vestjylland* for omtrent 30 år siden, at han i en prædiken talte om de dødes opstandelse, at på den yderste dag ville *Herren* komme igen og kalde sine op af deres grave til evighedslivet med ham i hans rige; — »hvis han ellers kan finde dem«, føjede præsten til, »for her på kirkegården står jo græsset så højt, at ikke engang *fanden* kan finde sine«. Der var efter sigende stor travlhed på kirkegården dagen efter den søndagsprædiken. Sådan går det ikke til mere; nu hører forsømte gravsteder til sjældenhederne, og selv den mest mundrappe præst vil næppe finde anledning til at påtale sådanne forsømmelser fra prædikestolen. Forsømmelserne er ikke flere, end at man kan komme mere stilfærdigt og alligevel ganske effektivt efter dem. De bør heller ikke tåles, for det er jo sådan, at et enkelt forsømt gravsted kan skæmme hele kirkegården eller i hvert fald sine nærmeste omgivelser.

I det store og hele synes jeg ikke, der er noget at klage over; vi kan godt være vore kirkegårde bekendt, også i sammenligning med kirkegårde i andre lande. Jeg har ikke sådan ligefrem studeret kirkegårde, når jeg har været i udlandet, men når jeg er kommet forbi en kirkegård i by eller på land, har jeg gerne kigget derind. Efter det skøn, jeg har kunnet

danne mig, er byernes kirkegårde omtrent så velholdte som vore, mens mange landsbykirkegårde i udlandet er sørgeligt forsømte. Den forholdsvis høje standard, vi holder på dette område, hænger utvivlsomt sammen med vor brede og omfattende folkekultur. Den viser sig bl. a. også deri, at der efterhånden næsten ikke er et hus på landet, som ikke har sin pyntelige blomsterhave; den er tit ganske lille, men den er der, og der bliver kælet for den; men når man gerne vil have blomster og kantklædte bede i sin egen have, så vil der også være sans for, at de dødes have skal være pyntelig og pæn. Dermed vil jeg ikke berøve andre den ære, der tilkommer dem; de skal have den, både kirkegårdsbestyrelse og graver og *Foreningen for kirkegårdskultur*; men de havde ikke nået så vidt, hvis de ikke havde haft den almindelige sans for de små skønhedsværdier i selv de mest beskedne haveanlæg at bygge på.

Som lægmand glæder jeg mig altså over, så velholdte vore kirkegårde er, og den bedre stil i det små, der mere og mere præger de enkelte gravsteders anlæg og indpasning i helheden.

Måske må jeg så også komme med nogle lægmandsbetragtninger over stilen i det større, kirkegårdens anlæg. Jeg synes, at kirkegårdsanlæg er en meget krævende kunst, og jeg har den største ærbødighed for dem, der arbejder med det. Det vanskelige er at finde den stil og anlægsmåde, der på een gang tilfredsstillende den æstetiske sans og svarer til kirkegårdens funktion. Det forekommer mig, at man ved anlæg af større, nye kirkegårde i *København* og større provinsbyer en tid var ved at glemme, at kirkegårdens funktion er den at afgive begravelsespladser til de døde. Der blev anlagt nogle kirkegårde med den tydelige plan, at førsteindtrykket og hovedindtrykket af den skulle være, at man befandt sig i et smukt parkanlæg; så sent som muligt og så lidt som muligt skulle man lægge mærke til, at der var grave. Jeg mener, det må betragtes som et mislykket forsøg på at finde det rigtige. Det er ikke bare det, der gør forsøget mislykket, at sådan en kirkegård kræver en umådelig plads i forhold til det antal grave, der kan blive, så det kan være vanskeligt at skaffe pladsen til så store anlæg, som de voksende byer kræ-

ver; men det er meget mere det, at kirkegårdens funktion ikke kommer til sin ret i formen. Virkelig stil kræver, at funktion og form passer til hinanden. En stor tændstikæske skal ikke camoufleres, så den ser ud som en salmebog, og et dueslag skal ikke være et miniatyreslot på en pind. En kirkegård skal heller ikke være en park. Man kan ganske vist gøre gældende, at også parken har sin funktion. Den er et stort eller lille grønt område, som byen trænger til, et åndehul mellem boligkvartererne; og hvorfor så ikke slå de to ting sammen, kirkegård og park, når byen trænger til begge dele. Jeg tror ikke, man skal gøre det alligevel; jeg tror, man skal holde de to ting hver for sig, eller i hvert fald, hvor man finder det praktisk at have dem ved siden af hinanden, have et tydeligt skel imellem dem, så det er klart, at her er parken, og der er kirkegården. Jeg synes, kirkegården skal give sig til kende ved, at der er grave, så snart man kommer inden for kirkegårdsåsen; sådan har navnlig landsbykirkegården fra gammel tid givet sig til kende. Jeg skulle ikke have noget imod, at min grav engang kom til at ligge lige inden for kirkegårdsåsen.

Det er kirkegårdsarkitektens opgave, en vanskelig opgave, at lade kirkegårdens funktion som kirkegård komme helt til sin ret og give plads for det individuelle i gravstedets beplantning og udsmykning samtidig med at få anlæget i sin helhed til at fryde øjet. Desuden skal både dødens alvor og livstroen på trods af døden finde udtryk i anlæget som helhed og i enkelthedernes sammenspil. Jeg tror, det er den sobre, funktionalistiske landsbykirkegård med tæt gravbelægning, der skal danne grundlaget, hvis det skal lykkes. Men jeg gentager: det er en vanskelig kunst; og jeg skal vel vogte mig for at skyde på dem, der svinger for stærkt ud til den ene eller den anden side i deres søgen frem imod målet. Jeg skal heller ikke nægte, at nogle af udsvingene kan have værdi, ikke bare som forsøg, men kan have blivende værdi som undtagelser. Det har også sin værdi, at der er noget, der er helt anderledes, end man ellers plejer at lave det. Der nævner jeg til den ene side *Brødremenighedens kirkegård* i *Christiansfeld* med dens usmykkede grave og beskedne, ensartede gravtavler, og jeg nævner til den anden side

Skovkirkegården ved Lübeck, som jeg så for adskillige år siden.

Jeg synes, at både disse og andre former har deres værdi som de undtagelser, de er. Af de to nævnte er *Brødremenighedens kirkegård*, eller »*Gudsager*«, som de selv kalder den, jo yderligt funktionalistisk, og *Skovkirkegården* er yderligt ufunktionalistisk. Ingen af dem kan efter min mening være normen; den må findes et sted imellem disse to yderligheder, men dog vist nærmere ved den første end ved den sidste.

Det hedder en *kirkegård*, hvad enten den er anlagt omkring kirken, eller den er anbragt et helt andet sted; og det hedder en *kirkegård*, hvad enten den er under kirkelig eller kommunal administration. Andre folk har andre kønne navne for det samme; i *Norge* kalder de det *gravlund*; og jeg synes, det lyder smukt, når de f. eks. taler om »*Vor frelsers gravlund*« i *Oslo*. Tyskernes »*Friedhof*« er heller ikke ilde. Men jeg foretrækker alligevel vort danske »*kirkegård*«. Der er lidt af en folkelig kristen bekendelse i, at vi har en kirkegård og intet andet til alle vore døde. På *kirkegården* er der lys over grave; der er mere end fred og mere end gravlundens stilhed og læ; der er også mere, end vi kan skabe af skønhed og harmoni mellem anlæg og anvendelse, mere end blomster og grønt og gravmælekunst; der er lys over gravene, det lys, der er tale om i kirkevielsesritualet, hvori der også er tænkt på kirkegården som hørende med til kirken. Der hedder det nemlig, efter at der er lyst velsignelse over kirkens mure, dens prædikestol, dens døbefont og dens alter, over de unge, som fornyer deres dåbs pagt, over brudgom og brud, som får deres forening stadfæstet og indviet, og over alle dem, som under livets møje i kirken søger hvile for deres sjæle — så hedder det: »— og når deres vandring er endt, da hvile deres støv i kirkens lys, og opstandelsens håb lyse over gravene!«

Her er hovedpunktet i sagen. Det er det, som både navn og anlæg — anlæg i det store og udformning af gravsted i det små — det, som beplantning og pleje og gravmælekunst, det, som hele kirkegårds-kulturen skal bidrage til fremhævelse af: Her lyser opstandelsens håb over grave! Jo nærmere man kan komme det, des højere er man nået i kirkegårds-kultur.